

KS. ZBIGNIEW JANCZEWSKI

PREROGATYWY PRYMASÓW POLSKI

WSTĘP

Prymasi w naszej ojczyźnie cieszyli się zawsze wielkim autorytetem. Wpływał on nie tylko z tytułu, który posiadali, lecz także z władzy, jaką zostali obdarzeni. Miała ona swe źródło w prerogatywach otrzymywanych od Stolicy Apostolskiej, zezwalających na jej wykonywanie na terenie całego Kościoła w Polsce. Prerogatywy te były różne na przestrzeni wieków. Niniejszy artykuł chce pokazać jak one wyglądały i jakie zmiany zachodziły w tej dziedzinie.

I. HISTORIA INSTYTUCJI PRYMASOSTWA

W związku z rozwojem terytorialnym Kościoła w granicach i poza granicami Cesarstwa Rzymskiego oraz z problemami utrzymania jedności Kościoła, zwłaszcza w zakresie wiary i moralności chrześcijańskiej w II i III wieku po Chrystusie, uformowała się organizacja patriarchalna z poważnym zakresem władzy jurysdykcyjnej. Ukształtowała się ona głównie na Wschodzie. W zachodniej części Imperium istniał tylko jeden patriarchat w Rzymie – Patriarchat Zachodu. Ponieważ był on bardzo rozległy terytorialnie, a także obejmował liczne Kościoły lokalne o różnej kulturze i organizacji politycznej, dlatego w granicach tego patriarchatu powstał już w IV stuleciu urząd „prymasa”, którego władza rozciągała się nad kilkoma metropoliami, a nieco później objęła lokalne Kościoły narodowe. Pierwszy tego rodzaju urząd „prymasa” powstał w Afryce rzymskiej i był związany z funkcją metropolity Kartaginy. Dopiero pojawienie się nowych państw romańskich, germańskich i słowiańskich przyspieszyło proces tworzenia dalszych urzędów prymasowskich w Kościele. Miał on wyraźnie dwa kierunki; podczas gdy pewne stolice arcybiskupie otrzymały przywileje i tytuł prymasa z uprawnieniami jurysdykcyjnymi dla całego Kościoła lokalnego, to w liczniejszych przypadkach Stolica Apostolska nadawała lub potwierdzała tytuły prymasa niektórym metropolitom bez uprawnień jurysdykcyjnych. Do tych pierwszych należały między innymi Toledo w Hiszpanii, Canterbury w Anglii, Ostrzyhom na Węgrzech, a

także Gniezno, do drugich natomiast Moguncja i Trewir w Niemczech, Armagh i Dublin w Irlandii, Lund w Danii i wiele innych¹.

W XIII wieku wśród kanonistów istniała już zgodność poglądów odnośnie do źródeł uprawnień prymasa. Wynikały one zarówno z przywilejów udzielanych przez Stolicę Apostolską, jak i z prawa zwyczajowego². Władza jurysdykcyjna poszczególnych stolic prymasowskich była różna, zależała od tego, jak się historycznie wytworzyła. Powstawała jako wynik dwóch dążeń – prymasów do rozszerzania władzy i reszty episkopatu, do zachowania jak najdalej idącej samodzielności³.

II. PREROGATYWY PRYMASÓW POLSKI W LATACH 1418–1772

Kościół w Polsce został w pełni zorganizowany w 1000 roku, kiedy to na prośbę Bolesława Chrobrego (992–1025) papież Sylwester II (999–1003) utworzył dla całej ówczesnej Polski metropolię w Gnieźnie, podporządkowując jej biskupstwa w Krakowie, Wrocławiu i Kołobrzegu. Nie kwestionowane stanowisko metropolitów gnieźnieńskich zmieniło się od momentu, gdy w granicach Polski powstała w roku 1375 druga z rządu metropolia w Haliczu, przeniesiona w 1412 roku do Lwowa. Dokąd bowiem w kraju była tylko jedna metropolia, nie było sporu o pierwszeństwo w godności, gdyż jedyny metropolita gnieźnieński był najwyższym zwierzchnikiem całego Kościoła polskiego, zależnym tylko od Stolicy Apostolskiej. Gdy jednak zaistniała w Królestwie druga metropolia – we Lwowie, należało jakoś rozwiązać kwestię pierwszeństwa hierarchicznego w Kościele polskim. Metropolita gnieźnieński Mikołaj Trąba (1412–1422) przy poparciu króla Władysława Jagiełły (1386–1434) i episkopatu polskiego, nie wyłączając ówczesnego metropolity lwowskiego, uzyskał od soboru w Konstancji (1414–1418) tytuł i urząd prymasa, co nastąpiło w 1418 roku. Taką informację przekazał nam znakomity historyk Jan Długosz, ponieważ dokument soborowy nie zachował się do naszych czasów. Trzeba też zauważyć, że już w czasie wspomnianego soboru Mikołaj Trąba zasiadał w rządzie prymasów, tuż po kardynałach⁴.

Z początkiem XVI wieku tytułatura i uprawnienia prymasów Polski zostały wzbogacone przez Stolicę Apostolską. W średniowieczu istniał zwyczaj, że papież udzielając przywilejów prymasowskich niektórym arcybiskupom, łączyli z tym aktem tytuł i urząd legata urodzonego

¹ B. Kumor, *Prymas Kościoła katolickiego w Polsce, znaczenie i rola w dziejach Polski*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 16 (1983) s. 157–158.

² P. Erdo, *L'ufficio del primate nella canonistica da Graziano ad Ugucione da Pisa*, Roma 1986, s. 86.

³ M. Fała, *Z dziejów prymasostwa w Polsce*, „Życie i Myśl” 31 (1981) nr 7–8, s. 153.

⁴ Kumor, *Prymas Kościoła katolickiego w Polsce...*, s. 158.

(legatus natus) Stolicy Apostolskiej. Dla Kościoła w Polsce przywilej ten uzyskał prymas Jan Łaski (1510–1531) w roku 1515⁵.

Według badań historyków do kompetencji i władzy prymasów Polski należały następujące uprawnienia:

a) posiadanie prymasowskiego trybunału III instancji, co łączyło się z prawem przyjmowania apelacji od wyroków wszystkich biskupów polskich, także arcybiskupa lwowskiego,

b) prawo zwoływania synodów prymicjalnych (plenarnych) i przewodniczenia im,

c) prawo do noszenia przed sobą krzyża wydłużonego (tzw. crux erecta),

d) prawo pierwszeństwa w episkopacie Polski i noszenia stroju kardynalskiego (z wyjątkiem piuski, która była fioletowa),

e) obowiązek troski o cały Kościół polski i jego właściwą administrację,

f) obowiązek troszczenia się o utrzymanie katolicyzmu na terenach zagrożonych przez protestantyzm w XVI wieku,

g) reprezentowanie całego Kościoła polskiego na zewnątrz.

Obok uprawnień kościelnych prymasi polscy posiadali również poważne uprawnienia polityczne w państwie. Należały do nich między innymi:

a) sprawowanie najwyższej władzy po śmierci króla,

b) powiadamianie dworów królewskich o śmierci króla polskiego,

c) przyjmowanie poselstw zagranicznych,

d) zwoływanie sejmów konwokacyjnego i elekcyjnego,

e) nominowanie nowo wybranego króla i odbieranie od niego przysięgi,

f) koronowanie króla i królowej Polski oraz błogosławienie małżeństw królewskich,

g) zajmowanie miejsce pierwszego księcia w senacie,

h) przynależenie do stałych członków rady królewskiej⁶.

III. OKRES ROZBIORÓW POLSKI

Urząd prymasa miał wielkie znaczenie nie tylko dla Kościoła, ale i dla państwa polskiego. Dlatego też nieszczęścia narodowe, jakie spadły na Polskę w związku z rozbiorami, dotknęły bezpośrednio także prymasostwo. Już po pierwszym rozbiórze Polski (1772 r.) ustały prerogatywy prymasa w stosunku do archidiecezji lwowskiej, a także diecezji przemyskiej i tarnowskiej, ponieważ rząd austriacki, pod którego władzą znalazły się wymienione tereny, zabronił wszelkich kontaktów biskupów galicyj-

⁵ J. Witeska, *Prymasostwo w Polsce*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 53 (1971) nr 5, s. 111; Kumor, *Prymas Kościoła katolickiego w Polsce...*, s. 159.

⁶ J. Nowacki, *De archiepiscopi Gnesnensis dignitate ac praerogativa primatiali*, „Collectanea Theologica” 18 (1937) s. 616–700; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980, s. 106.

skich z hierarchią polską, podporządkowując ich nuncjaturze wiedeńskiej⁷.

Dalsza parcelacja metropolii gnieźnieńskiej nastąpiła w wyniku drugiego (1793 r.) i trzeciego rozbioru Polski (1795 r.). Prusy, w granicach których znalazło się prymasowskie Gniezno, rozpoczęły systematyczną, zorganizowaną politykę, zmierzającą do całkowitej kasaty prerogatyw prymasowskich i metropolitalnych Gniezna. W 1798 roku władze pruskie powiadomiły metropolitę Ignacego Krasickiego (1795–1801), że jego prerogatywy ustały w stosunku do diecezji leżących w zaborze rosyjskim, a wcześniej w roku 1796 zabroniły mu używania tytułu prymasa Polski. W 1798 roku rząd pruski przeciwstawił się kategorycznie, by Gniezno stanowiło II instancję sądową dla sądów kościelnych diecezji warmińskiej i wrocławskiej, pomimo że obie diecezje były w tym samym zaborze. W 1807 roku ustała zwierzchność metropolitalna Gniezna nad diecezją krakowską, która została podporządkowana metropolii lwowskiej. Po Kongresie Wiedeńskim, który miał miejsce w 1815 roku, rząd pruski rozpoczął zabiegi zmierzające do całkowitego zniesienia zarówno archidiecezji, jak i metropolii gnieźnieńskiej, planując utworzenie na jej miejsce metropolii we Wrocławiu. Zdecydowany sprzeciw społeczeństwa polskiego i godna postawa Stolicy Apostolskiej uratowały Gniezno jako archidiecezję i metropolię. W roku 1821 w kompromisowym porozumieniu z Prusami papież Pius VII (1800–1823) wyniósł Poznań do godności arcybiskupstwa i połączył go unią personalną z Gnieznom. Arcybiskup metropolita połączonych stolic, Tymoteusz Gorzeński (1821–1825), został zmuszony przez rząd pruski do przeniesienia rezydencji arcybiskupów Gniezna do Poznania. W Gnieźnie nie zamaryły jednak tradycje prymasostwa polskiego, a Stolica Apostolska nigdy nie wydała dokumentu na jego szkodę. Ponieważ prymasostwo było urzędem kościelnym, mogła go znieść tylko najwyższa władza kościelna, a nie państwowa⁸.

Rosja na zabranych Polsce ziemiach postanowiła utworzyć nową metropolię ze stolicą w Wilnie. Poselstwo rosyjskie przy Watykanie podjęło usilne starania o przeniesienie urzędu prymasa i legata urodzonego z Gniezna do Wilna. Gdyby to się udało, prymas rezydujący w Wilnie mógłby rządzić całym Kościołem katolickim w carskiej Rosji. Stworzenie takiego urzędu miało na celu podporządkowanie Kościoła katolickiego państwu, podobnie, jak uzależniony już był Kościół prawosławny. Starania rosyjskie, prowadzone w latach 1815–1817, ze względu na stanowczy sprzeciw Rzymu nigdy nie zostały zrealizowane. Ponieważ nie przyniosły one pozytywnego skutku, postanowiono plany te zrealizować w utworzonym w 1815 roku Królestwie Polskim. Po prawie dwuletnich rokowaniach w roku 1818 papież Pius VII wyniósł Warszawę do godności arcybiskupstwa-metropolii, podporządkowując jej wszystkie biskupstwa w Królestwie Polskim. Metropolici warszawscy otrzymali tytuł prymasa

⁷ Kumor, *Prymas Kościoła katolickiego w Polsce...*, s. 160.

⁸ Tamże, s. 161–162.

Królestwa Polskiego wraz z przywilejami noszenia szat purpurowych. Było to wyróżnienie czysto honorowe, nie dające żadnych specjalnych uprawnień poza zwykłymi prawami metropolitów. Faktu tego w żadnym przypadku nie można uznać za przeniesienie urzędu prymasa Polski z Gniezna do Warszawy⁹

Próbie utworzenia osobnego prymasostwa dla diecezji polskich podjęły również władze cesarskie na terenie zaboru austriackiego w okresie późnego józefinizmu. W 1817 roku ustanowiono dziwny tytuł, prymasa Galicji i Lodomerii, obdarzając nim metropolitów lwowskich obrządku łaćńskiego, a w roku 1848 obrządku grekokatolickiego. Był to twór czysto państwowy i honorowy, który nie otrzymał nigdy potwierdzenia ze strony Stolicy Apostolskiej¹⁰

IV LATA 1918–1945

Wraz z odzyskaniem przez Polskę niepodległości (1918 r.) pojawiła się sporna kwestia: komu przysługuje tytuł i prerogatywy prymasa Polski. Pretensje do tego urzędu i godności wysunęli bowiem arcybiskupi: warszawski, Aleksander Kakowski (1913–1938), i gnieźnieński, Edmund Dalbor (1915–1925). Arcybiskup gnieźnieński dochodząc uznania historycznych praw swoich poprzedników do tytułu prymasa Polski i prerogatyw z nim związanych, powagą prymasowską zwołał w 1919 r. pierwszą po odzyskaniu niepodległości Konferencję Episkopatu Polski. Odbyła się ona pod jego przewodnictwem w Gnieźnie. Otworzył także swoją kancelarię prymasowską w stolicy odrodzonego państwa¹¹

Należy w tym miejscu przypomnieć, że w 1917 roku powstał *Kodeks prawa kanonicznego*. W kan. 271 postanawiał on, że tytuł patriarchy lub prymasa nie daje żadnej szczególnej jurysdykcji, chyba że prawo partykularne przyznaje mu większą władzę. Prymasowi pozostała jedynie prerogatywa honoru i prawo pierwszeństwa (kan. 280)¹².

Problem, któremu z arcybiskupów przysługuje tytuł prymasa Polski, rozstrzygnęła ostatecznie Kongregacja dla Nadzwyczajnych Spraw Kościoła, która pod wpływem sugestii nuncjatury warszawskiej dnia 5 II 1925 roku zatwierdziła arcybiskupom Gniezna i Warszawy tytuły: pierwszemu – prymas Polski, drugiemu – prymas Królestwa Polskiego, potwierdzając równocześnie przywilej noszenia przez obu szat purpurowych, na wzór szat kardynalskich. Stolica Apostolska zniosła „ad cautelam” jurysdykcję prymasa Polski, którą posiadał kiedyś na terytorium ca-

⁹ Witeska, dz. cyt., s. 112.

¹⁰ Fąka, *Z dziejów prymasostwa w Polsce...* s. 156.

¹¹ Kumor, *Prymas Kościoła katolickiego w Polsce...* s. 165.

¹² M. Fąka, *Kwestia prymasostwa w okresie arcybiskupich rządów kardynała Edmunda Dalbora (1915–1926)*, „Prawo Kanoniczne” 20 (1977) nr 3–4, s. 110.

tego kraju. W ten sposób faktycznie po 400 latach prymas utracił władzę w Kościele polskim¹³

V UPRAWNIENIA PRYMASA KARD. AUGUSTA HLONDA

Następcą kard. Dałbora został August Hlond (1926–1948). Posiadając tytuł prymasa, przewodził faktycznie Kościołowi polskiemu. Jego model Akcji Katolickiej przyjął się prawie w całym kraju, powołał do życia Radę Społeczną przy Prymasie Polski, przewodniczył Synodowi Plenarnemu w 1936 roku w Częstochowie. W 1946 roku papież Pius XII (1939–1958), idąc za sugestią kard. Hlonda, rozwiązał unię personalną Gniezna z Poznaniem, łącząc równocześnie Gniezno z Warszawą. W ten sposób metropolita archidiecezji gnieźnieńskiej, do której przywiązany był tytuł prymasa Polski, stał się równocześnie metropolitą stolicy Polski – Warszawy.

Po zakończeniu II wojny światowej (1945 r.), ze względu na nadzwyczajną sytuację polityczną w kraju, związaną z przejściem władzy przez komunistów wrogo nastawionych do wiary i Kościoła, kard. August Hlond otrzymał od papieża Piusa XII szerokie, nadzwyczajne uprawnienia kościelne¹⁴. Korzystając z nich, utworzył na Ziemiach Zachodnich pięć nowych administracji apostolskich, przedstawił także swoich kandydatów na wakujące biskupstwa w Polsce¹⁵. Pełnomocnictwa dotyczyły wszelkich łask i dyspens, których Stolica Apostolska zwykła była udzielać, z wyjątkiem:

- a) dyspensowania kapłanów od celibatu i braku wieku do święceń kapłańskich, przekraczającego półtora roku czy też bez odbycia przepisanych studiów,
- b) dyspensowania od małżeństwa niedopełnionego,
- c) dyspensowania od przeszkody powinowactwa w pierwszym stopniu linii prostej,
- d) mianowania biskupów.

Prymas mógł korzystać z tych uprawnień na wypadek braku łączności ze Stolicą Apostolską, jeżeli delikatność „materii” nie pozwalała na łączność telegraficzną, a równocześnie groziło niebezpieczeństwo wielkiej szkody¹⁶.

Wyżej wspomniana Kongregacja dnia 26 X 1946 r. upoważniła go do zorganizowania w naszym kraju III instancji sądownictwa kościelnego¹⁷

¹³ Kumor, *Prymas Kościoła katolickiego w Polsce...*, s. 164–165.

¹⁴ Sacra Congregatio pro negotiis ecclesiasticis extraordinariis, pismo skierowane do kard. A. Hlonda, 8.07.1945 r., N. 4167/45. Por także: R. Sobański, *Uwagi o prawodawstwie (Archi)diecezji Katowickiej 1983–1993*, „Prawo Kanoniczne” 38 (1995) nr 1–2, s. 150.

¹⁵ Kumor, *Prymas Kościoła katolickiego w Polsce...*, s. 166.

¹⁶ Sacra Congregatio pro negotiis ecclesiasticis extraordinariis, dok. cyt.

¹⁷ J. Pasierbek, *Organizacja sądownictwa kościelnego w metropolii krakowskiej (1925–1975)*, „Analecta Cracoviensia” 10 (1978) s. 409.

Odnosnie do prawa dotyczącego posługi uświęcania kard. Hlond posiadał następujące uprawnienia:

1. Zezwalania na przyjmowanie napojów przez kapłanów, którzy nie mogli z powodu choroby zachowywać postu eucharystycznego przed pierwszą, również jedyną Mszą św. w niedziele i święta, a także w dni powszednie, gdy byli zobowiązani do odprawiania Mszy z okazji ślubu, pogrzebu lub święta wypływającego z pobożności publicznej.
2. Zezwalania na przyjmowanie dwa lub trzy razy w tygodniu napojów lub lekarstw przed Komunią św. przez chorych, przebywających w szpitalach lub w domach.
3. Udzielania dyspensy od przeszkód małżeńskich, zawartych w kan. 1042 §2 i 1058 KPK 1917.
4. Dyspensowania od przeszkód pokrewieństwa w drugim lub trzecim stopniu linii bocznej, powinowactwa w pierwszym stopniu linii bocznej i w drugim stopniu linii prostej i przyzwoitości publicznej w pierwszym stopniu linii prostej.
5. Konwalidacji nadzwyczajnej małżeństw zawartych nieważnie z powodu przeszkody wypływającej z prawa kościelnego, z wyjątkiem przeszkód wypływających z przyjęcia święceń kapłańskich, powinowactwa w linii prostej oraz małżeństwa dopełnionego.
6. Konwalidacji nadzwyczajnej małżeństw zawartych jedynie wobec władzy cywilnej i dwóch świadków, nawet jeżeli zachodziła także jedna z wymienionych powyżej przeszkód.
7. Dyspensowania od przeszkód małżeństwa mieszanego i różnej religii.
8. Dyspensowania od braku wieku do przyjęcia prezbiteratu, nie przekraczającego 12 miesięcy.
9. Zezwalania na przechowywanie Najświętszego Sakramentu w kaplicach publicznych lub kościołach, a także przedłużania indultów odnośnie do przechowywania Eucharystii w kaplicach prywatnych.
10. Dokonywania zmian związanych z odprawianiem Mszy św. za zmarłych, trzech Mszy w noc Bożego Narodzenia, Mszy Wieczerzy Pańskiej w Wielki Czwartek.
11. Wydawania pozwoleń na przyjęcie święceń w innej diecezji.
12. Wyrażania zgody chorym zakonnikom na możliwość przyjmowania napoju lub lekarstwa przed codzienną Komunią św.
13. Zezwalania na wstępowanie do seminarium osób, które wcześniej należały do rodziny zakonnej.
14. Zezwalania na okres trzyletni na posiadanie przez kapłanów chorych lub w podeszłym wieku kaplicy domowej.
15. Okresowego przyznawania w szczególnych przypadkach wiernym świeckim dotkniętym chorobą prawa do posiadania prywatnej kaplicy¹⁸.

¹⁸ Powyższe uprawnienia zostały przyznane prymasowi Polski kard. Hlondowi, a także kard. Sapieszemu przez papieża Piusa XII w 1946 r. Zob. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Katowicach. 11.07.1946, L. dz. V A 1 – 1793/46, Ant. cfr. L. 1864, s. 1–3.

Oдноśnie do życia zakonnego kard. A. Hlond posiadał prawo:

1. Erygowania, przeznaczania na inne cele oraz zatrzymywania domów zakonnych wyjętych spod jurysdykcji biskupów i opactw.

2. Zezwalania na budowę nowicjatu lub drugiego domu nowicjatu w tej samej prowincji, a także na przeniesienie nowicjatu w inne miejsce.

3. Zatwierdzania przełożonych generalnych po upływie okresu ich powołania, jeśli wybór nowych przełożonych generalnych przez kapitułę byłby niemożliwy.

4. Zatwierdzania przełożonych prowincjalnych i niższych, przeorów i ich doradców, jeśli nie sprzeciwiały się temu dyspozycje kan. 505 oraz reguły i konstytucje zakonne.

5. Dyspensowania od braku przepisanego wieku i wymaganych przez prawo przymiotów mistrza nowicjatu.

6. Zatwierdzania ponad trzeci trzyletni okres zwykłych spowiedników zakonnych.

7. Dopuszczania do nowicjatu osób, które nie są w stanie uzyskać świadectwa moralności.

8. Ograniczania lub przedłużania czasu trwania postulatu, dyspensowania od obowiązku odbywania postulatu.

9. Dyspensowania od przepisów dotyczących wiana.

10. Dyspensowania od przeszkód wzbraniających wstąpienia do nowicjatu.

11. Skracania lub przedłużania nowicjatu, uważniania nowicjatu nieważnego, dyspensowania od drugiego roku nowicjatu, wyrażania zgody, aby pierwsze śluby zakonne mogły się odbyć poza domem nowicjatu.

12. Zezwalania na swobodę związaną z dobrami materialnymi.

13. Dyspensowania od przepisów prawa powszechnego, reguł i konstytucji dotyczących karności.

14. Zwalniania w poszczególnych przypadkach od prawa klauzuli.

15. Wyrażania zgody na przejście do innego zakonu, a także do stanu świeckiego (wraz ze związaną z tym dyspensą od ślubów).

Prymas miał również prawo do nadawania osobiście lub poprzez miejscowych ordynariuszy beneficjów, o których mówił KPK 1917 w kan. 1435 §1, nr 1,3,4¹⁹.

Dnia 25 X 1946 r. Sekretariat Stanu przyznał kard. Augustowi Hlondowi dalsze uprawnienia, z których mógł on korzystać jednak tylko przez rok²⁰ Na ich podstawie miał on możliwość:

1. Dyspensowania diakonów i subdiakonów od wszelkich ciężarów przyjętych w święceniach.

2. Wyrażania zgody na redukcję stypendiów mszalnych manualnych.

3. Udzielania dyspensy od przeszkód małżeńskich na forum wewnętrznym zgodnie z praktyką Świętej Penitencjarii i kan. 1047 KPK 1917.

¹⁹ Tamże, s. 3–5.

²⁰ Segreteria di Stato, Facultates, 25.10.1946, N. 7800/46, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Katowicach, 3.01.1947, L. dz. VA I – 1864, Ant. cfr. L. 1793.

4. Zwalniania ordynariuszy miejsca od obowiązku zasięgnięcia rady kapituły katedralnej odnośnie do odwoływania sędziów.

5. Wyrażania zgody na przechodzenie wiernych świeckich i duchownych obrządku wschodniego na obrządek łaciński.

6. Dyspensowania od przeszkód małżeńskich oraz konwalidacji nadzwyczajnej małżeństw wiernych obrządku wschodniego.

7. Zezwalania kapłanom obrządku wschodniego – dla zachowania ich życia lub wolności – na sprawowanie Mszy św. i innych czynności liturgicznych według obrządku łacińskiego.

8. Zezwalania na wszczęcie procesu dotyczącego dyspensy od małżeństwa niedopełnionego.

9. Zwalniania na forum zewnętrznym z cenzur, z wyjątkiem szczególnie zastrzeżonych Stolicy Apostolskiej.

10. Zezwalania na wstępowanie do zakonów mężczyznom, którzy wcześniej byli w seminarium duchownym.

11. Dopuszczania do nowicjatu osób związanych uprzednio ślubem zakonnym.

12. Uważniania ślubów zakonnych złożonych w czasie wojny, nieważnych z powodu przeszkód określonych w kan. 572 §1.

13. Wyrażania zgody na odnowienie ślubów czasowych na drugie trzylecie, przez zakonników mieszkających poza domem zakonnym z przyczyn politycznych.

14. Zezwalania na przejście do innego zakonu, a także sekularyzację.

15. Przedłużania do 5 lat wygastłych uprawnień i indultów, wydanych przez Kongregację Obrzędów.

16. Zezwalania na poświęcanie ołtarzy przenośnych przez biskupów ordynariuszy i kapłanów przez nich wyznaczonych.

17. Zwalniania z cenzur i grzechów zastrzeżonych Stolicy Apostolskiej, lecz tylko na forum wewnętrznym i w przypadkach tajnych.

18. Dyspensowania od przeszkody święceń, zaciągniętej przez dokonanie zabójstwa lub aborcji, jednakże tylko na forum wewnętrznym i w przypadkach tajnych.

19. Udzielania odpustu zupełnego kościołom (na okres 7 lat) w dniu święta ich patronów oraz 2 sierpnia.

20. Błogosławienia przedmiotów kultu, różańców, stacji drogi krzyżowej.

21. Nadawania beneficjów, o których mówi kan. 1435 § 1²¹.

Należy jeszcze wspomnieć, że powyższe uprawnienia otrzymał nie tylko prymas Polski kard. August Hlond, lecz także metropolita krakowski kard. Adam Sapieha. Nie były więc one związane głównie z godnością prymasostwa, lecz z osobą prymasa.

²¹ Tamże.

VI. NADZWYCZAJNE UPRAWNIENIA PRYMASÓW KARD. STEFANA WYSZYŃSKIEGO I KARD. JÓZEFA GLEMPA

Następcą kard. Augusta Hlonda mianowano bpa Stefana Wyszyńskiego (1948–1981), jako metropolitę gnieźnieńskiego i warszawskiego. Po śmierci kard. Sapiehy, Wyszyński objął przewodnictwo Konferencji Episkopatu Polski. W czasach stalinowskich i późniejszych jako prymas, swoją nieugiętą postawą w obronie tożsamości katolickiej kraju, zdobył najwyższy autorytet, zarówno na forum kościelnym, jak i państwowym. Jest uważany za najwybitniejszego prymasa Polski, stąd przyłgnęło do niego określenie „prymas tysiąclecia”²².

Kard. Wyszyński, ze względu na niezwykle trudną sytuację polityczną w państwie, otrzymał z rąk papieża Piusa XII szerokie uprawnienia i pełnomocnictwa, jakich zresztą nie posiadał dotąd żaden z prymasów Polski²³. O ich istnieniu dowiadujemy się, czytając różnego rodzaju akty prawne, zaczynające się słowami: „Vigore specialissimarum facultatum a Sancta Sede Nobis tributarium statuimus ut...”²⁴. Prymas powoływał się w nich zawsze na specjalne uprawnienia otrzymane od Stolicy Apostolskiej²⁵. Ponieważ wcześniej został obdarzony godnością kardynalską, zgodnie z kan. 239 §1 KPK 1917 jego świadectwo o ustnym udzieleniu łaski przez papieża ma znaczenie dowodu w zakresie zewnętrznym²⁶. Tak więc wydaje się, że mógł on wydawać przepisy prawne, które obowiązywały lub obowiązują do dzisiaj na terytorium całego Kościoła katolickiego w Polsce.

Prymas Wyszyński miał decydujący wpływ na obsadę wyższych stanowisk kościelnych w kraju, dokonał sanacji zarządu kościelnego w diecezjach zachodnich i północnych po usunięciu w 1951 roku przez władze państwowe administratorów apostolskich i biskupów tych diecezji²⁷. Własną powagą mianował administratorów apostolskich w Płocku i Kielcach, instalował kapituły katedralne²⁸. W 1960 r. dokonał reorganizacji trybunału III instancji w Polsce²⁹.

²² A. Micewski, *Kardynał Wyszyński, prymas i mąż stanu*, Paris 1982, s. 58; Szerzej na temat kard. Wyszyńskiego w: P. Raina, *Kardynał Wyszyński*, t. 1–3, Warszawa 1993–1994.

²³ P. Raina, *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, t. 2, London 1986, s. 196 i 202.

²⁴ Por. np: Dekret w sprawie Komunii św. chorych, z dn. 18.12.1959 r., N. 7018/59/P, „Wiadomości Diecezjalne” 28 (1960) nr 3–6, s. 96.

²⁵ W związku z opracowywaniem problematyki związanej z nadzwyczajnymi uprawnieniami przekazanymi przez Stolicę Apostolską prymasom Polski, autor niniejszego artykułu zwrócił się do kard. J. Glempa z prośbą o udostępnienie dokumentów dotyczących tej kwestii. List wystosowany przez Kierownika Sekretariatu Prymasa zawierał odpowiedź, negatywną: List Sekretariatu Prymasa Polski, 13.06.1994, N. 1858/94/P.

²⁶ F. Bączkiewicz, J. Baron, W. Stawinoga, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957, s. 448.

²⁷ P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Droga na Stolicę Prymasowską*, t. 1, Warszawa 1993, s. 240.

²⁸ Kumor, *Prymas Kościoła katolickiego w Polsce...*, s. 167.

²⁹ Pasierbek, dz. cyt., s. 412–413.

Powołując się na nadzwyczajne uprawnienia, wydawał między innymi następujące akty prawne:

1. Przedłużał ważność indultów Stolicy Apostolskiej³⁰.
2. Wydawał dekryty ustalające sposób postępowania duszpasterzy przy sprawowaniu sakramentów³¹.
3. Precyzował i wyjaśniał zasady otrzymywania odpustów³².
4. Udzielał dyspens od obowiązku uczestnictwa we Mszy św.³³
5. Udzielał kapłanom jurysdykcji do spowiadania na terenie całego kraju³⁴.
6. Wyzaczył okres, w którym można przyjąć Komunię św. wielkanocną³⁵.
7. Zezwał na binacje i trynacje Mszy św.³⁶
8. Zezwał na odprawianie Mszy św. wieczornej³⁷
9. Wyjaśniał sposób interpretacji prawa powszechnego³⁸.
10. Unormował kwestie związane z nauczaniem łaciny i języków obcych w szkolnictwie kościelnym³⁹.
11. Dyspensował od zachowania dyscypliny postnej⁴⁰.
12. Zezwał na wprowadzanie zmian przy sprawowaniu liturgii⁴¹

³⁰ Por. np. S. Wyszynski, *Decretum. Przedłużenie ważności indultu zwalniającego od obowiązku zwracania się do ordynariusza przed asystencją przy zawieraniu małżeństwa przez nupturientów których proboszczowie są z różnych diecezji*, 27.09.1961, N.4838/61/P „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 43 (1961) nr 11, s. 322–323.

³¹ Por. np. tenże, *Dekret dotyczący spisывania aktu bierzmowania udzielanego dzieciom w niebezpieczeństwie śmierci*, 18.05.1970, N.1355/70/P., „Prawo Kanoniczne” 14 (1971) nr 3–4, s. 295.

³² Por. np. tenże, *Dekret (odpust zupełny w Roku św.)*, 17.11.1973, N.3125/73/P., „Wiadomości Archidiecezjalne Gnieźnieńskie” 29 (1974) nr 5, s. 107–108.

³³ Por. np. tenże, *Dekret. Udzielenie aż do odwołania dyspensy od obowiązku uczestnictwa we Mszy św. i od powstrzymania się od prac służebnych w święta cywilnie zniesione*, 8.03.1965, N.982/65/P., „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 47 (1965) nr 7, s. 145–146.

³⁴ Por. np. tenże, *Dekret. Udzielenie duszpasterzom głuchoniemych jurysdykcji do spowiadania na terenie całej Polski*, 15.04.1967, N.1253/67/P.- ad Nr VH IV-271/67, „Orędownik Diecezji Chełmińskiej” 18 (1967) nr 6–9, s. 169.

³⁵ Por. np. tenże, *Dekret. Wyznaczenie czasu Komunii św. wielkanocnej na okres od niedzieli pięćdziesiątnicy do terminu ustalonego przez ordynariusza*, 10.01.1963, N.140/63/P.-ad N.634/58/P., „Notificaciones e Curia Metropolitana Cracoviensi” (1963) nr 1–2, s. 11–12.

³⁶ Por. np. tenże, *Dekret. Zezwolenie na trynację Mszy św. w niedziele i święta nakazane oraz na binację w dni powszednie*, 20.02.1961, N.1270/61/P., „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 43 (1961) nr 5, s. 130.

³⁷ Por. np. tenże, *Indult zezwalający na Mszę św. wieczorną i na binację w dniu 3.05.1957 r.*, 13.02.1957, N.561/57/P., „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej” 8 (1957) nr 1–2, s. 154.

³⁸ Por. np. tenże, *Pismo prymasa Polski na temat właściwego umieszczenia tabernakulum w świątyniach i kaplicach*, 15.02.1975, N.373/75/P., „Wiadomości Archidiecezjalne Gnieźnieńskie” 30 (1975) nr 4, s. 82–83.

³⁹ Tenże, *Instrukcja o nauczaniu łaciny i języków obcych w kościelnych zakładach naukowych*, 2.02.1963, „Orędownik Diecezji Chełmińskiej” 14 (1963) nr 4–6, s. 118–122.

⁴⁰ Por. np. tenże, *Dekret. Zwolnienie od obowiązku wstrzemięźliwości w dniu 3.05.1968 r.*, 22.03.1968, N.900/68/P., „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 50 (1968) nr 5, s. 82.

⁴¹ Por. np. tenże, *Dekret. Zezwolenie na odprawianie 3 Mszy żałobnych w tygodniu, także w święta III klasy, we wszystkich kościołach parafialnych w Polsce*, 22.01.1966, N.270/66/P., „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 48 (1966) nr 3, s. 52.

Kard. Stefan Wyszyński zmarł 28.05.1981 r., a jego następcą mianowano bpa Józefa Glempa. Kolejny prymas, podobnie jak jego poprzednik wydawał dokumenty prawne dotyczące całego Kościoła w Polsce, powołując się również na nadzwyczajne uprawnienia otrzymane od Stolicy Apostolskiej. W jego przypadku, podobnie jak przy kard. Wyszyńskim, nie można dotrzeć do dokumentów potwierdzających nadanie mu takich uprawnień. Przyjmuje się więc ich istnienie, opierając się na oświadczeniu kardynała o ich posiadaniu oraz na fakcie, że Stolica Apostolska nie zakwestionowała tego rodzaju aktów prawnych autorstwa prymasa J. Glempa.

W przeciwieństwie do swojego poprzednika, kard. Glemp wydał tylko kilka dokumentów, w których powoływał się na nadzwyczajne uprawnienia. Wiązało się to z faktem, iż od Soboru Watykańskiego II bardzo wiele spraw dotyczących Kościoła w poszczególnych państwach mogło być regulowanych przez Konferencje Biskupów, z czego korzystała Konferencja Episkopatu Polski. Po wtóre, władze komunistyczne, nie mogąc sobie poradzić z kontrolowaniem działalności Kościoła w Polsce, godziły się na coraz większą swobodę w jego funkcjonowaniu, co między innymi spowodowało, że powstały możliwości łatwiejszego kontaktowania się biskupów polskich ze Stolicą Apostolską, która w miarę na bieżąco mogła rozwiązywać pojawiające się problemy.

W 1989 r. zmieniła się sytuacja polityczna w naszym kraju. Partia komunistyczna utraciła monopol na władzę. Pociągnęło to za sobą uzyskanie przez Kościół polski pełnej wolności. Ojciec św. Jan Paweł II mianował swojego przedstawiciela w Polsce, nuncjusza abpa J. Kowalczyka, biskupi mogą więc aktualnie bez żadnych przeszkód kontaktować się ze Stolicą Apostolską. Przestały zatem istnieć okoliczności, w związku z którymi prymasi otrzymywali po II wojnie światowej nadzwyczajne uprawnienia.

Dnia 25 III 1992 r. papież Jan Paweł II dokonał reorganizacji terytorialnej Kościoła w Polsce. Jedną z istotnych zmian było rozdzielenie unii personalnej, istniejącej pomiędzy Gnieznem a Warszawą. Dotychczasowy metropolita gnieźnieńsko-warszawski, prymas kard. Józef Glemp, zatrzymał honorowy tytuł prymasa Polski, zostając już tylko metropolitą warszawskim. Kardynałowi polecono także opiekę czy też strzeżenie z metropolii warszawskiej relikwii św. Wojciecha, co zapewne miało stać się symbolem łączności prymasa Glempa ze stolicą prymasowską – Gnieznem⁴².

Na zakończenie można postawić pytanie, który z metropolitów, gnieźnieński czy warszawski zostanie następnym prymasem Polski i jakie będzie miał uprawnienia? Biorąc pod uwagę ponad 500-letnią tradycję łącz-

⁴² Ioannes Paulus PP II, *Nova Polonicarum circumscriptionum ecclesiarum compositio*. AAS 84 (1992) s. 1111.

ności godności prymasowskiej z metropolią gnieźnieńską⁴³ (choć Gniezno nie było wtedy stolicą, tak jak Kraków czy później Warszawa), tradycję, której nie udało się zniszczyć nawet zaborcom, rozstrzygnięcie Stolicy Apostolskiej z 1925 r., a także fakt, iż – jak wynika z dokumentu papieskiego – polecenie strzeżenia relikwii św. Wojciecha jest dane nie tyle prymasowi Polski, będącemu aktualnie metropolitą warszawskim, lecz osobie kard. J. Glempa⁴⁴, wolno twierdzić, że w przyszłości honorowy tytuł przypadnie niejako automatycznie metropolicie gnieźnieńskiemu. Jednakże oprócz uprawnień honorowych, jak np. prawo noszenia stroju kardynalskiego, nie będzie on posiadał w Kościele w Polsce żadnej władzy.

ZAKOŃCZENIE

W historii Kościoła w naszej ojczyźnie prymasi Polski posiadali zawsze wielkie znaczenie i autorytet. Z godnością tą łączyły się również pewne uprawnienia, z których korzystali oni zarówno na forum kościelnym, jak i państwowym. Utrata tych prerogatyw nastąpiła po okresie zaborów, kiedy to KPK 1917 oraz decyzja Stolicy Apostolskiej pozostawiły prymasom naszego kraju jedynie przywileje honorowe. Wraz z zakończeniem II wojny światowej, kiedy Polska znalazła się pod rządami komunistów, wobec trudności w kontaktach biskupów z papieżem, prymasi ponownie otrzymali władzę w postaci nadzwyczajnych uprawnień, z których mogli korzystać w całym kraju. Dopiero pełne odzyskanie suwerenności przez Polskę w 1989 r. spowodowało, że ustały przeszkody utrudniające kontakt hierarchii kościelnej naszego kraju ze Stolicą Apostolską, co pociągnęło za sobą utratę przez prymasa nadzwyczajnych uprawnień.

THE PREROGATIVES OF THE POLISH PRIMATES

Summary

Many years in the Roman catholic Church exists the title – „primate” Primates of Poland are very important persons. From the sixteen century they had specially commanding rights on the polish Church and the state. Extraordinary prerogatives (from the popes) had three primates, cardinals Hlond, Wyszyński and Glomp during the domination of communists in the our country. The article tells about this questions.

⁴³ Czytamy o tym w urzędowym piśmie Stolicy Apostolskiej, skierowanym do ministra spraw zagranicznych Rosji Gorczakowa z 1873 r., w którym sekretarz stanu kard. Antonelli stwierdza: „Godność prymasa otrzymywali dotąd zawsze wszyscy arcybiskupi gnieźnieńscy jako przywiązana do ich stolicy” Zob. w: Fąka, *Z dziejów prymasostwa w Polsce...*, s. 157.

⁴⁴ Ioannes Paulus PP. II, dok. cyt.